

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗΝ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ ΤΗΣ ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Υπό ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΑΛΦΙΩΤΗ
Διπλ. Ἀνωτ. Σχολῆς Οἰκον. καὶ Ἐμπορ. Ἐπιστημῶν

Εἰσαγωγή

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς φεουδαρχίας, ὅπως καὶ κατὰ τὴν δουλοκτητικὴν, ἢ ὅποια προηγῆθη ταύτης, δὲν εἶχομεν αὐτοτελεῖ οἰκονομικὴν ἐπιστήμην.

Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν ὤφειλετο εἰς ἔλλειψιν πνευματικῆς ἰκανότητος τῆς περιόδου ταύτης, ἀλλὰ ἦτο ἱστορικὴ συνέπεια τῶν ὑφισταμένων παραγωγικῶν καὶ συναλλακτικῶν σχέσεων.

Ἡ οἰκονομικὴ σκέψις τῆς περιόδου ταύτης δὲν ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν λειτουργίαν αὐτοτελοῦς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν ὀλοκληρωμένων οἰκονομικῶν θεωριῶν διότι, ἐφ' ὅσον ἡ ἰδία ἦτο ἀντανάκλασις τῆς ὑφισταμένης οἰκονομικοκοινωνικῆς καταστάσεως, ἢ ὅποια ἀπέρρεεν ἐκ τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς, ἐξετείνετο μέχρι τῶν ὀρίων τῶν δημιουργουμένων ἐκ τοῦ χαμηλοῦ ἐπιπέδου ἀναπτύξεως τῶν παραγωγικῶν μέσων καὶ συναλλακτικῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Οὕτω αἱ ἐπικρατοῦσαι οἰκονομικαὶ ἀντιλήψεις κατὰ τὴν περίοδον τῆς φεουδαρχίας στερούμεναι ἐπιστημονικότητος, ἐνεφανίζοντο ἢ ὡς ἐμπειρικά συμπεράσματα, ἀποσκοποῦντα ὅπως ἐπιλύσουσι τὰ ἐκάστοτε προβάλλοντα οἰκονομικὰ προβλήματα ἢ ὡς προσπάθεια περιγραφικῆς ἐξηγήσεως τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ὁ τοιοῦτος οἰκονομικὸς ἐμπειρισμὸς τῶν ἀνθρώπων τῆς περιόδου ταύτης ὡς καὶ ἡ χαμηλὴ στάθμη τῶν οἰκονομικῶν των γνώσεων ἀνταποκρινομένη εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ὑλικῆς ζωῆς αὐτῶν, ἀπεδεικνύετο πλήρως ἐνῆρμονισμένος μὲ τὸν φεουδαρχικὸν τρόπον παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς κυρίως κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον ἀναπτύξεως αὐτοῦ.

Πρὸς κατανόησιν καὶ ἀπόδειξιν τούτου, θὰ προβῶμεν κατωτέρω εἰς μίαν γενικὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀνατομίαν τοῦ φεουδαρχικοῦ καθεστώτος.

Ἡ κοινωνικοοικονομικὴ δομὴ τῶν φεουδαρχικῶν κοινωνιῶν

Ἡ φεουδαρχία ἐκυφορήθη ἐντὸς τοῦ δουλολητικοῦ καθεστώτος, ἀπὸ τὸ ὅποιον καὶ προῆλθε μετὰ τὴν διάλυσιν αὐτοῦ καὶ τὴν πλήρη ἀποσύνθεσιν τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος, τὴν ὁποίαν ἀντικατέστησε τὸ φέουδον ὡς καὶ ἡ βαθμιαία δουλολητικοποίησις τῶν ἀγροτῶν.

Βασικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς φεουδαρχίας εἶναι ὅτι δὲν ὑφίστανται πλέον δούλοι, ἀλλὰ μεγάλοι χωροδеспόται (φεουδάρχει) ¹ καὶ δουλολητικοί.

Κυρίαρχος κοινωνικὴ τάξις αὐτῆς εἶναι οἱ εὐγενεῖς καὶ ὁ ἀνώτερος κληρικός, οἱ ὅποιοι δεσπόζουσι ἐπὶ τοῦ ἐξηρητημένου ἐξ αὐτῶν ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ². Οὗτοι δὲ ἰδιοποιούμενοι τὸ ὑπερπροϊὸν διὰ τὴν παρασιτικὴν τοὺς κατανάλωσιν, ὡς μόνον ἰδιοκτῆται τοῦ κυριωτέρου μέσου παραγωγῆς, τῆς γῆς, περιορίζουσι τοὺς δουλολητικούς εἰς τὴν κατοχὴν μόνον τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς.

Κατὰ τὴν φεουδαρχικὴν ἐποχὴν τὸν βασικώτερον ρόλον ἔπαιζεν ἡ γεωργία, ἡ δὲ ὅλη οἰκονομία εἶχε τὸν χαρακτῆρα τῆς «κλειστῆς οἰκονομίας» (φυσικὴ οἰκονομία).

Ἡ ἐποχὴ τῆς φεουδαρχίας χαρακτηρίζεται γενικῶς ὡς θεοκρατικὴ ἐποχὴ, ὅπου τὰ πάντα ὑπήγοντο ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ κλήρου. Οὕτω ἅπανα ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἐνεφανίζετο ὑπὸ θρησκευτικο-σχολαστικὴν μορφήν καὶ κατὰ συνέπειαν αἱ ἐπικρατοῦσαι οἰκονομικαὶ ἀντιλήψεις—ἀνταντακλῶσαι τὸ κυριαρχοῦν τὴν ἐποχὴν ταύτην σύστημα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων—ἀποτελοῦν ἰδιαίτερα κεφάλαια τῶν θεολογικῶν πραγματειῶν ³.

Τὸ καθεστῶς τῆς φεουδαρχίας τόσον τῆς Δύσεως ὅσον καὶ τῆς Ἀνατολῆς, παρὰ τὰς τοπικὰς ἰδιομορφίας του, εἰς τὴν βάσιν του εἶναι τὸ ἴδιον, διὰ τὸν

1. Ὁ Π. Νεχροῦ εἰς τὸ βιβλίον του «Ματιές εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν», ἐπιστολὴ 53, σελ. 155.—Ἑλλην. μεταφρ., γράφει :

«Οἱ φεουδάρχει ἦσαν ἓνα ἄξεστον καὶ ἀγράμματον πλῆθος, τὸ ὅποιον δὲν ἤξαιρεν ἄλλους τρόπους διὰ νὰ διασκεδάξῃ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μάχην, τὸ φαγητὸν καὶ τὸ ποτόν.

—Οὕτω ὀλόκληρον τὸ βῆρος τῆς παραγωγῆς, τῆς τροφῆς καὶ ὄλων τῶν μέσων συντηρήσεως ἐπιπτεν ἐπάνω εἰς τοὺς χωρικούς καὶ τοὺς χειροτέχνους.

—Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ συστήματος ἦτο ὁ βασιλεὺς, ὁ ὅποιος ὑπετίθετο, ὅτι ἦτο ἓνα εἶδος ὑποτελοῦς τοῦ Θεοῦ».

2. Γ. Χαριτάκης, «Ἱστορία Οἰκονομικῆς» 1937, σελ. 23 :

«Ὁ γεωργὸς φέρει ὅλα τὰ οἰκονομικὰ βάρη τοῦ τιμαριωτικοῦ ὀργανισμοῦ. Αὐτὸς τροφοδοτεῖ τὸν ἡγεμόνα καὶ τὴν ἐκκλησίαν, ἥτις λαμβάνει τὸ 1/10 τῶν προϊόντων του...».

3. Ὁ καθηγητὴς Δ. Καλιτσουνάκης γράφει σχετικῶς : «...δὲν ἔχομεν ἐνταῦθα θεωρίαν ἐνιαίαν, δηλαδὴ ἐξήγησιν τινὰ ὀρισμένων ἐκδηλώσεων, οὔτε ἀκόμη διδασκαλίαν· ἀπλῶς τίθενται ἠθικοοικονομικοὶ τινες κανόνες εἰς τὴν συναλλακτικὴν ζωὴν, τοὺς ὁποίους οὗτοι ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τὸ εὐαγγέλιον, τὴν παλαιὰν γραφὴν καὶ ὀρισμένους ἀρχαίους συγγραφεῖς». Ἱστορία Πολ. Οἰκονομίας, σελ. 115, ὑποσ. 1. Ἐπίσης εἰς τὸ ἴδιον : σελ. 123.

λόγον αὐτὸν εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην μας θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ φεουδαρχισμοῦ τῆς Εὐρώπης, ἐπειδὴ ἐπ' αὐτοῦ ὑφίσταται καὶ μεγαλυτέρα βιβλιογραφία.

Ἡ μεσαιωνικὴ Εὐρώπη

1. Ἡ ἐμφάνισις τῆς φεουδαρχίας.

Περὶ τὸ τέλος τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἡ δουλεία, ὡς ἐπικρατοῦσα μορφή εἰς τὴν παραγωγὴν ἴστατο ἤδη φραγμὸς εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἡ ἐργασία τοῦ δούλου δὲν ἦτο παραγωγικὴ, αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος ἦτο ἀσύμφορος διὰ τὸν «ἐλεύθερον». Ἡ παραγωγή δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς καὶ κυρίως δὲν ἠδύνατο νὰ ικανοποιήσῃ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Κράτους καὶ τῶν κυριάρχων τάξεων τῶν ὑποίων ἢ καταναλωτικὴ δύναμις εἶχεν ἀναπτυχθῆ ὑπερβολικῶς.

Ἐκ τῶν λόγων τούτων μιὰ ἀφάνταστος δυσαρέσκεια ἐπικρατοῦσε τότε εἰς τὴν τάξιν τῶν «ἐλευθέρων» ὅσον καὶ τῶν δούλων, μὲ συνέπειαν τὴν ὄξυνσιν τῆς ἀπὸ μακροῦ ὑφισταμένης διαμάχης μεταξὺ τῶν διαφόρων τάξεων.

Τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐνεφανίσθη ὁ Χριστιανισμὸς, εἰς τὰ κηρύγματα τοῦ ὁποίου εὖρον παρηγορίαν αἱ μᾶζαι τῶν διαβιούντων ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας καθὼς καὶ τμήμα τῆς περὶ τὸν αὐτοκράτορα τάξεως τῶν «ἐλευθέρων», οἱ ὅποιοι ὑπελόγιζον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς μίαν ἀπαγκίστρωσιν ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Οὕτω ἡ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἤρχισε νὰ φθίνη, τὸ δὲ καθεστῶς τῆς δουλείας νὰ ὑποχωρῇ. Τὴν χαριστικὴν βολὴν ἐν τέλει τὴν ἔδωκαν τὰ στίφη τῶν βαρβάρων φυλῶν (Γερμανικῶν, Γαλατικῶν κλπ.) αἱ ὁποῖαι ἤλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ ἐδάφη τῆς Αὐτοκρατορίας.

Μετὰ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ὑπὸ ἄλλων μικρῶν κρατιδίων ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Εὐρώπην ἓνα νέον κοινωνικὸν καθεστῶς, ἡ φεουδαρχία, ἐδημιουργήθησαν αἱ «πόλεις», τὸ δὲ ἐμπόριον καὶ αἱ ἀνταλλαγαὶ ἔλαβον μεγαλυτέραν ἔκτασιν¹.

Εἰς τὴν νέαν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν ἐπικρατοῦσα τάξις ἦσαν οἱ εὐγενεῖς τιμαριῶχοι καὶ οἱ κληρικοί, ὡς οἱ μόνοι ἰδιοκτῆται τῆς γῆς. Οἱ χωρικοὶ καὶ χειροτέχναι ἀπετέλουν τὴν παραγωγικὴν τάξιν².

1. J. Baby, «Principes fondamentaux de l'économie politique», σελ. 54-57.

2. Γ. Χαριτάκης: «Ἡ ἱστορία τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ», σελ. 3-5. (Περὶ τῆς τοῦ Sombart) «Ὁ πολιτισμὸς τῆς Εὐρώπης κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μεσαίωνος εἶχεν ὁμοίμορφον καὶ ἀγροτικὸν χαρακτῆρα, καθ' ὅσον καὶ ἐντὸς τῶν τειχῶν τῶν ὀλίγων πόλεων κατῶκον χωρικοὶ. Ἡ ὑπαίθριος χώρα ἦτο ἀραιὰ κατωφημένη μὲ ὀλίγα χωρία καὶ ἀγρεπαύλεις. Ἡ ἰδιοκτησία τῶν μεγάλων ἰδιοκτητῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν εὐγενεῖς τιμαριῶχοι ἢ ἀνώτατοι κληρικοὶ ἢ μοναὶ καὶ ἐκκλησίαι, εἶχεν ὡσαύτως ὁμοίμορφον χαρακτῆρα εἰς ὀλόκληρον τὴν Εὐρώπην.

Ἡ περίοδος αὐτὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, ἡ ὁποία ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς καταρρέουσας τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους μέχρι τῆς Ἀναγεννήσεως (5ος-17ος αἰῶν) ἐκλήθη ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν Μεσαίων.

Κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν περίοδον τὸ καθεστὼς τῆς Εὐρώπης χαρακτηρίζεται ἐκ τοῦ ὅτι : α) κοινωνικὴ ὀργάνωσις ἦτο ἡ φεουδαρχία, β) κυρίαρχος τάξις ἦτο οἱ εὐγενεῖς καὶ ὁ κλῆρος, γ) ὁ πολιτισμὸς ἦτο ὁμοίομορφος καὶ εἶχεν ἀγροτικὸν χαρακτῆρα, δ) ἡ στάθμη τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν ἦτο χαμηλὴ καὶ ε) αἱ κυριαρχοῦσαι οἰκονομικαὶ συνθῆκαι ἐβασίζοντο ἐπὶ τῆς παραγωγῆς τῶν φυσικῶν προϊόντων.

2. Αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις εἰς τὴν φεουδαρχικὴν κοινωνίαν.

Ἡ βάση τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων τῆς φεουδαρχίας ἦτο ἡ ἰδιοκτησία τοῦ φεουδάρχου ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἡ μὴ πλήρης ἰδιοκτησία ἐπὶ τοῦ δουλοπαροίκου ἀγρότου, ὡς συνέβαινε πρότερον μετὰ τοὺς δούλους.

Ὁ δουλοπάροικος εἶχεν ἰδικόν του νοικοκυριὸν καὶ ἦτο ἰδιοκτῆτης τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς. Τὸ ἀτομικὸν νοικοκυριὸν τοῦ φεουδάρχου περιελάμβανε μέγα τμῆμα τῆς κατεχομένης ὑπ' αὐτοῦ γῆς, τὸ δὲ ὑπόλοιπον παρεχώρει διὰ χρῆσιν εἰς τοὺς ἀγρότας μετὰ ὄρους ὑποδουλωτικῶν.

Ὁ ἀγρότης ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἐργάζεται διὰ τὸν φεουδάρχην, ὁ ὁποῖος τοῦ παρεῖχε τὸ δικαίωμα νὰ καλλιεργῇ τὸν κλῆρον του ὡς ἀπόλυτος κύριος τῆς γῆς. Οὕτω, ὁ χρόνος ἐργασίας τοῦ ἀγρότου διηρεῖτο εἰς δύο τμήματα ἤτοι εἰς τὸν χρόνον ὁ ὁποῖος ἀπητεῖτο διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς του (κλήρου) καὶ εἰς τὸν ἀπαιτούμενον διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν κτημάτων τοῦ φεουδάρχου (ἀγγαρεία).

Εἰς τὸ φεουδαρχικὸν σύστημα ἦτο σαφῶς διαχωρισμένη ἡ ἐργασία τοῦ παραγωγῶ ἀπὸ τὴν ὑπερεργασίαν, τὸ προϊόν τῆς ὁποίας ἀπετέλει τὴν γαιοπρόσοδον. Ἡ τοιαύτη γαιοπρόσοδος τῆς φεουδαρχικῆς ἐποχῆς διεκρίνετο : α) εἰς γαιοπρόσοδον εἰς ἐργασίαν, β) εἰς γαιοπρόσοδον εἰς εἶδος, καὶ γ) εἰς γαιοπρόσοδον εἰς χρῆμα. Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι, ὅταν ἀνεπτύχθη ἡ μορφή τῆς γαιοπρόσοδου εἰς εἶδος ἢ χρῆμα, τοῦτο συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνοδὸν τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας. Ἡ γαιοπρόσοδος εἰς εἶδος ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἀνεπτυγμένην μορφήν τῆς φεουδαρχίας, ἐνῶ ἡ εἰς χρῆμα εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀποσυνθέσεως ταύτης.

Οὕτως ὁ γενικὸς οἰκονομικὸς νόμος τῆς φεουδαρχικῆς ἐποχῆς παρουσιάζει τὰ ἐξῆς γνωρίσματα : α) ἀπαλλοτριώσιν τοῦ ὑπερπροϊόντος ἀπὸ τοὺς φεουδάρχας διὰ ἰδιοκατανάλωσιν, β) ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀγροτῶν διὰ τοῦ

»Οἱ μεγάλοι ἰδιοκτῆται ἦσαν πρόσωπα ἔχοντα ἱκανὸν εἰσόδημα, ὥστε νὰ μὴ ἐργάζονται οἱ ἴδιοι. Ἡ οἰκονομία τῶν μεγάλων ἰδιοκτησιῶν ἦτο, ὡς καὶ τῶν χωρικῶν, ἰδιοοικονομία. Τὴν γῆν ἐκαλλιέργει ὁ χωρικός, ὑποχρεωμένος νὰ παραδίδῃ εἰς τὸν ἰδιοκτῆτην μέρος τῶν προϊόντων του».

συστήματος δουλοπαροικίας, καὶ γ) πλήρη ἰδιοκτησίαν τῶν φεουδαρχῶν ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ κυριωτέρου μέσου παραγωγῆς.

3. Ἐκπρόσωποι τῶν οἰκονομικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Μεσαίωτος ¹.

Αἱ οἰκονομικαὶ γνώσεις τοῦ Μεσαίωτος, ἐνηρμονισμένοι πλήρως πρὸς τὰς ὑφισταμένας κοινωνικοοικονομικὰς συνθήκας τῆς ἐποχῆς (χαμηλὸν ἐπίπεδον παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ μὴ ἀνεπτυγμένοι συναλλακτικαὶ σχέσεις) καὶ συνυφασμένοι μὲ τὰς ἠθικοθρησκευτικὰς δοξασίας αὐτῆς, ἦσαν λίαν περιωρισμένοι, ἐξεπροσωποῦντο δὲ ὑπὸ τῶν στοχαστῶν τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Κυριώτεροι ἐκ τῶν ἰδεολογικῶν ἐκπροσώπων τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς θεωροῦνται :

1. Ὁ *Thomas Aquinus* (1225–1274), ὁ ὁποῖος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἠθικοοικονομικῶν διδασκαλιῶν τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας (3ος–5ος αἰὼν μ.Χ.) καὶ τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, προσεπάθει νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἱστορικὴν ἀναγκαιότητα τοῦ φεουδαρχικοῦ καθεστώτος μὲ τὸν «θεῖον νόμον».

Αἱ βασικαὶ διδασκαλίαι τοῦ Th. Aquinus ἦσαν : α) περὶ ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας, β) περὶ τόκου, καὶ γ) περὶ ἐργασίας.

α) Ἰδιωκτησία : Κατὰ τοὺς σχολαστικοὺς συγγραφεῖς τοῦ Μεσαίωτος ἡ ἰδιοκτησία εἶναι νόμιμος, διότι αὐτὴ συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὸ φυσικὸν δίκαιον. Οὕτω ὁ Th. Aquinus προσπαθῶν νὰ αἰτιολογήσῃ τὸν θεσμὸν τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας καταφεύγει εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ὑποστηρίζων, ὅτι αὕτη εἶναι δικαίωμα πρὸς τὸ ὅποῖον ἀντιστοιχεῖ καὶ ἓν καθῆκον, τὸ καθῆκον τῆς χρησιμοποίησός της, συμφώνως πρὸς τοὺς ἠθικοὺς κανόνας, διὰ τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τῶν ὁποίων οἱ ἰδιοκτῆται εἶναι ὑπεύθυνοι ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ. Ἐπίσης συνδυάζων τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἀριστοτέλους (Πολιτικά καὶ Ἠθικὰ Νικομάχεια) καὶ τοῦ Πλάτωνος (Ἀθηναίων Πολιτεία) προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν χρησιμότητα τῆς ἰδιοκτησίας ὑποστηρίζων ὅτι ἐξυπηρετεῖ πρακτικὸς σκοπός.

β) Τόκος : Κατ' ἀρχὴν οἱ σχολαστικοὶ θεολόγοι κατέκρινον τὸν τόκον (τοκογλυφίαν). Τὴν ἐπιχειρηματολογίαν πρὸς δικαιολόγησιν τῆς θέσεώς των ταύτης ἔναντι τοῦ τόκου τὴν δανείζονται κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὸ κλασικὸν ὄπλοστάσιον τῶν Ἀριστοτελικῶν δοξασιῶν.

1. Βιβλιογραφία :

Π.Κ. Χρήστου : «Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Μ. Βασιλείου», ἔκδ. 1951, σελ. 91.

O. Spann : «Βασικαὶ θεωρίαι τῆς Κοινωνικῆς οἰκονομικῆς», ἔκδ. 1942, Ἑλλ. μετ. σ. 5.

Δ. Καλιτσονάκης : «Ἱστορία Πολιτικῆς Οἰκονομίας», ἔκδ. 1925, σελ. 115–17.

H. Denis : «Value et Capitalisme», σελ. 36.

E. Gilson : «Saint Thomas», ἔκδ. 1925.

Ang. Angelopoulos : Planisme, σελ. 24.

Τὸ χρῆμα, ὑποστηρίζουν, δὲν παράγει χρῆμα, ὁ δὲ ρόλος του περιορίζεται εἰς τὴν χρησιμοποίησίν του ὡς ἀνταλλακτικοῦ μέσου. Ἐπομένως, λέγουν, εἶναι ἄδικον νὰ ἀπαιτῆ κανεὶς περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι ἐδάνεισεν¹. Πλὴν ὅμως μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἤρχισαν νὰ ὑποχωροῦν καὶ νὰ δέχωνται ὡς νόμιμον τὸν τόκον τὸν παρεχόμενον εἰς ὀρισμένας περιπτώσεις. Ὁ Th. Aquinus θεωρεῖ τὴν ἀπαίτησιν τόκου, ὡς ἄδικον, διότι ὁ τόκος εἶναι πρόσθετον ποσὸν τὸ ὁποῖον προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐργασίαν τοῦ ἄλλου².

Ὅμως ἐξαιρεῖ τῆς ἀπαγορεύσεως τὰς περιπτώσεις τῆς μισθώσεως, πακτώσεως καὶ πωλήσεως ἐμπορευμάτων ἐπὶ πιστώσει. Γενικῶς δὲ εἰς τὰς ὀρισμένας αὐτὰς περιπτώσεις τὸ καταβαλλόμενον ἐπὶ πλεόν τοῦ δανεισθέντος ποσὸν δὲν τὸ ἐχαρακτήριζον ὡς τόκον, ἀλλ' ὡς ἀπλοῦν ἀντιστάθμισμα διὰ μίαν αἰφνιδίαν ἀπώλειαν, δι' ἑν διαφυγὸν κέρδος ἢ διὰ διατρέχοντα κίνδυνον καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐδικαιολόγησαν τὴν τοκογλυφίαν.

γ) Ἀμοιβὴ ἔργασίας³: Κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν ἡ ἐργασία δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς ἀναξία διὰ τὸν ἐλεύθερον ἄνθρωπον. Ἡ δὲ ἀμοιβὴ τῆς ἐργασίας ἔπρεπε νὰ ρυθμίζεται κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου μισθοῦ καὶ τῆς δικαίας τιμῆς. Καὶ τοῦτο διότι ἡ δικαία τιμὴ ἔλεγεν, ὅτι ἀντανακλᾷ τὴν ποσότητα ἐργασίας ἢ ὅποια ἐξοδεύθη διὰ τὴν παραγωγὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν ταξικὴν θέσιν τοῦ παραγωγοῦ⁴. Κατὰ τὸν Th. Aquinus ὑφίσταται ἡ δικαιοσύνη εἰς τὴν διανομὴν καὶ ἡ δικαιοσύνη εἰς τὴν ἀνταλλαγὴν. Ἡ οὐσία τῆς δικαίας τιμῆς ἐγκτεται εἰς τὴν ἰσότητα παροχῆς καὶ ἀντιπαροχῆς κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴν.

Αὐτὴ ἡ θεωρία ἐπηρέασε πολὺ τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας (12ον-ἀρχὰς 15ου αἰῶνος). Ἐπίσης ὁ T. Aq. ὑπεστήριξε τὴν νομιμότητα τοῦ ἐμπορικοῦ κέρδους. Ἐπρέσβευε δέ, ὅτι ἓνα κέρδος θεωρεῖται νόμιμον, ἐὰν ὁ ἔμπορος εἶχε πρόθεσιν νὰ χρησιμοποιήσῃ αὐτὸ διὰ τὴν συντήρησιν τῆς οἰκογενείας του ἢ διὰ νὰ βοηθήσῃ τοὺς πτωχοὺς ἢ ὅταν ἐμπορεύεται οὗτος διὰ τὸ κοινωνικὸν συμφέρον. Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ ἐδραιώθη κυρίως μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς.

1. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Πολιτικά καὶ Ἠθικὰ Νικομάχεια» λέγει ὅτι, ἡ οὐσία τοῦ χρήματος ἐγκτεται εἰς τὴν μεσολαβητικὴν λειτουργίαν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν ἐμπορευμάτων. Τὸ ἴδιον τὸ χρῆμα εἶναι ἄκαρπον, οὐδὲν τίκτει, δὲν παράγει ἄλλα ἀγαθὰ καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ τόκος εἶναι καταδικαστέος.

2. Πολλοὶ προσπαθοῦν νὰ ἐρμηνεύσουν αὐτὴν τὴν φράσιν τοῦ T. Aq. ὡς ἔχουσαν σχέσηιν μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ K. Μάρξ διατυπωθεῖσαν θεωρίαν τῆς ὑπεραξίας. (Βλέπε Μεγάλῃ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, λέξιν «Θ. Ἀκινᾶτος», ἄρθρον A. Σαουνάτσου).

3. R. Gonnard : «Histoire des doctrines économiques», σελ. 8, 11.

4. Δ. Καλιτσουνάκης : «Ἱστορία Πολιτικῆς Οἰκονομίας», σελ. 118 :

«...τὸ εἰσόδημα ἐκάστου προσμετρεῖται ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς τάξεως εἰς τὴν ὁποίαν ἐκ θείας προνοίας εὐρέθη καὶ εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ παραμείνῃ κατὰ τὴν ζωὴν του».

2. Ὁ *Oresmius N.* Οὗτος θεωρεῖται ὡς εἷς ἐκ τῶν κυριωτέρων σχολαστικῶν τῆς ἀρχῆς τῆς λήξεως τοῦ Μεσαίωνα. Ὁ ἐπίσκοπος N. Oresmius ἀνέπτυξεν ἰδίως σημαντικὰς ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ νομίσματος καὶ τῶν νομισματικῶν μεταβολῶν. Εἰς τὸ ἔργον του «*Traité de la première invention de la monnaie*» διατυπώνει τὰς σκέψεις του ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ οἰκονομικῆς λειτουργίας τοῦ χρήματος καὶ καταδικάζει τὴν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα ἐφαρμοζομένην κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὑπὸ τῶν διαφόρων ἡγεμόνων, νοθείαν τῶν νομισμάτων¹.

3. *Th. Morus* (1480–1535). Πρὸς τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ ἀρχὰς 16ου, ὅτε θεωρεῖται ἐποχὴ τῆς πλήρους ἀποσυνθέσεως τοῦ μεσαίωνα, ἐνεφανίσθησαν διάφοροι κριτικοὶ τῆς κρατούσης οἰκονομικοπολιτικῆς καταστάσεως, ἐξ ὧν ὁ σπουδαιότερος θεωρεῖται ὁ Ἄγγλος *Th. Morus*.

Περὶ τὸ 1516 ὁ *Th. Morus* ἐδημοσίευσεν τὴν «*Οὐτοπίαν*» του. Εἰς τὸ βιβλίον του αὐτὸ κριτικᾶρει τὴν Ἀγγλικὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐκθέτει τὰ συμπεράσματά του ἐπὶ τῶν θεμάτων τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας καὶ τῆς πολυτελείας τῆς ἀριστοκρατίας. Ἡ «*Οὐτοπία*» τοῦ *Morus* ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κριτικὸν τμήμα, περιέχει καὶ σκέψεις τοῦ συγγραφέως διὰ μίαν ἰδανικὴν πολιτείαν.

Μετὰ τὸν *Morus* συνέγραψαν ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ἐκ τῶν ὁποίων ἀξιολογώτερος θεωρεῖται ὁ *Campanella* διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθὲν βιβλίον *Civitas Soli* (1620). Οὗτος ἀκολουθῶν τὰ ἔχγη τοῦ Πλάτωνος, περιέγραψε μίαν καθαρῶς κομμουνιστικὴν κοινωνίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπικρατεῖ τὸ σύστημα τῆς κοινοκτημοσύνης τῶν γυναικῶν καὶ ἀγαθῶν. Οἱ στοχασταὶ αὐτοὶ ἀπεκαλοῦντο οὐτοπισταί, προσεπάθουν δὲ εἰς τὰ ἔργα των μὲ τὸν ἰδικὸν των τρόπον νὰ ἐκθέτουν τὴν ἀνισότητά, ἢ ὁποία κυριαρχοῦσε εἰς τὴν ἐποχὴν των καὶ τὰ αἷτια ταύτης, ἀντιπαραθέτοντες ἰδανικὰ κοινωνικά καθεστῶτα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν θὰ ὑπῆρχον τὰ δεινὰ τὰ ὁποῖα ὑφίσταντο εἰς τὰς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς των, ἐφ' ὅσον δὲν θὰ ὑφίστατο ἰδιοκτησία κατ' ἀρχὴν ἐπὶ τῶν μέσων παραγωγῆς. Πάντως καὶ εἰς αὐτοὺς ἀνευρίσκομεν σαφῶς τὴν θεοκρατικὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐποχῆς. Οἱ οὐτοπισταί, μὴ γνωρίζοντες τοὺς νόμους τῆς κοινωνικῆς ἐξελιξεως, προέτεινον λύσεις διὰ τὴν ἐξάλειψιν τῆς κοινωνικῆς ἀνισότητος, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀπραγματοποίητοι καὶ οὐτοπικαί, δεδομένου ὅτι ἐκ τῆς φεουδαρχίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προκύψῃ ἄλλο τι ἐκτὸς τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ. Ἡ βασικὴ θέσις τῶν οὐτοπιστῶν ἦτο : ἡ δημιουργία ἐνὸς κοινωνικοῦ καθεστῶτος ἀπηλλαγμένου τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ ὅλων τῶν κακῶν συνεπειῶν αὐτῆς. Εἰς τὰς φανταστικὰς των κοινωνίας οἱ ἄνθρωποι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν χειροτεχνίαν καὶ τὴν ἀγροτικὴν ἐργασίαν. Ἡ

1. Σχετικῶς βλέπε : Δ. Καλιτσουδάκης, Ἱστορία Πολ. Οἰκονομίας, σελ. 122.

Ἐπίσης R. Gonnard : *Histoire des doctrines économiques*, σελ. 9.

ἐργάσιμος ἡμέρα περιορίζεται εἰς 4-6 ὥρας ἡμερησίως, ἡ δὲ παραγωγή θεωρεῖται ὑπεραρκετὴ διὰ τὴν κάλυψιν τῆς ἀνάγκης τῶν ¹. Ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων εἶναι κοινὴ. Αἱ ἀντιλήψεις αὐταὶ τῶν οὐτοπιστῶν καὶ τὰ ἔργα τῶν ἑπαιζάν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ἐξελικτικὴν πορείαν τῆς κοινωνικῆς σκέψεως.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «Le développement de la pensée économique», par Ber. Nogaro. Édition 1944 (Paris).
2. «Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου». Παν. Χρήστου, Ἀθήναι 1951.
3. «Principes fondamentaux de l'économie politique», J. Baby.
4. «Ματιές εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν». Π. Νεχροῦ. Ἑλλ. μετάφρασις.
5. «Ἱστορία Οἰκονομικῆς», Γ. Χαριτάκης, ἔκδ. 1937.
6. «Ἱστορία τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας». Δ. Καλιτσονάκης, ἔκδ. 1925.
7. «Βασικαὶ θεωρίαι τῆς κοινωνικῆς οἰκονομικῆς». Ο. Spann (ἔκδ. 1942, Μετ. ἑλλην.).
8. «Ἡ ἱστορία τοῦ Κεφαλαιοκρατισμοῦ» (Περίληψις τοῦ ἔργου Sombart) Γ. Χαριτάκης.
9. «Value et Capitalisme». H. Denis.
10. «Saint Thomas». E. Gilson, ἔκδ. 1925.
11. «Planisme». Ang. Angelopoulos.
12. «Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία».
13. «Histoire des doctrines économiques», R. Gonnard.

1. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ ἀποψὶς τῶν ἦτο ἐσφαλμένη, διότι μετὰ τὰ ὑφιστάμενα μέσα παραγωγῆς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο ἀδύνατον νὰ παράγουν τὰ ἀναγκαῖα δι' αὐτοὺς προϊόντα. Ἴσως ὅμως ὑπωπετεύοντο τοιοῦτόν τι, δι' αὐτὸ ἐπρότεινον πενήκον δι' ὅλους, ἀντὶ γενικῆς ἀφθονίας.